

TONYUKUK YAZITLARI'NDAKİ ADLARIN ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ METİNLERİNDEKİ ÖRNEKLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI VE AD BİLİMSEL İNCELEMESİ

Kürşat EFE*

ÖZET

Varlıkları karşılayan sözcükler olan adlardan genel olarak özel adları inceleyen bilim dalına “ad bilimi” adı verilmektedir. Ad bilimi (onomastik); hayvan adları, yer adları, bitki adları ve kişi adları olmak üzere özellikle dört ana başlıkta adların kökeni ve anlamları ile ele alan bir dil bilim dalıdır. Adlar derlenerek tür, köken, yapı ve anlam yönüyle sınıflandırıldıktan sonra ortaya çıkışlarında etkili olan yollar belirlenip açıklanmaktadır. Ad bilimi; sosyoloji, halk bilimi, antropoloji ve dil bilimi gibi pek çok alana kaynaklık ettiği gibi coğrafya ve filoloji gibi farklı alanlardan da yararlanmaktadır. Bu çalışmada ise Türk tarihinin en eski yazılı belgelerinden olan Tonyukuk Yazıtlarındaki adlar Uygur dönemi metinlerindeki örnekleriyle karşılaştırılmalı olarak incelenecektir. Tonyukuk Yazıtları, Doğu (II.) Göktürk Kağanlığı döneminin büyük veziri, kumandanı ve danışmanı Bilge Tonyukuk’un ölümünden önce bizzat kendisi tarafından diktirilen dört cepheli iki yazıttan oluşmaktadır. Tonyukuk Yazıtlarında geçen adlar, gerek ad verme yöntemi olarak gerekse o devir Türk zihin yapısını göstermesi bakımından önem göstermektedir. Bu adlar, ad bilimsel sınıflandırma yöntemine göre ayrıştırılmış, Türk dilinin en eski metinlerindeki/belgelerindeki söz varlığının, özellikle Türk dilinin çok daha önceki varlığının ve eskiliğinin kanıtları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu belgelerdeki söz varlığı içerisinde yer alan adlar, varlıklara ad verme açısından Türk zihnine ait kavram alanının boyutlarını gösterdiği gibi bir kavramı oluşturma görevi taşıyan ve oluşan anlamlandırma sürecinin de yansıtılmasını sağlayacaktır. Türk dilinin ilk yazılı örnekleri ile Eski Uygur Türkçesinin sözcükleri karşılaştırılacak; söz varlığının adlar açısından ortak unsurları ortaya konulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Tonyukuk Yazıtları, Eski Uygur Türkçesi, Kavram Alanı, Ad Bilimi, Adlar.

COMPARISON OF THE NAMES IN TONYUKUK INSCRIPTIONS WITH EXAMPLES IN ANCIENT UYGHUR TURKISH TEXTS AND ONOMASTIC ANALYSIS

ABSTRACT

The branch of science that studies the proper names in general from the words that meet the entities is called "onomastics". It is a branch of linguistic science that deals with the origin and meanings of names, especially in four main headings: animal names, place names, plant names and person names. After the nouns are compiled and classified in terms of genre, origin, structure and meaning, the ways that are effective in their emergence are determined and explained. As a source of many fields such as sociology, folklore, anthropology and linguistics, onomastics also uses different fields such as geography and philology. In this study, the names in the Tonyukuk Inscriptions, one of the oldest written documents in Turkish history, will be compared with the examples in the Uyghur period texts. The Tonyukuk Inscriptions consist of two inscriptions with four facades, which were personally erected by the great vizier, commander and adviser of the Eastern (II) Gokturk Khaganate, Bilge Tonyukuk, before his death. The names in the Tonyukuk inscriptions are important both as a naming method and in terms of showing the structure of the Turkish mind of that time. These names

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
e-posta: kursat.efe@amasya.edu.tr
ORCID:0000-0002-3856-718X

were separated according to the noun classification method, and the evidences of vocabulary in the oldest texts / documents of the Turkish language, especially the existence and antiquity of the Turkish language were tried to be revealed. The names included in vocabulary in these documents will show the dimensions of the concept area of the Turkish mind in terms of naming entities, as well as reflect the process of interpretation that has the task of forming a concept. The first written examples of Turkish language and Old Uyghur Turkish words will be compared and common elements of vocabulary in terms of names will be revealed.

Key Words: Tonyukuk Inscriptions Old Uyghur Turkish, Conceptual Field,, Onomastics, Nouns.

Giriş

Dil, duygu ve düşüncelerin ifadesi olarak şekil bulmuş bir göstergeler sistemidir. Bu göstergeler sisteminde kendiliğinden sözcük aileleri oluşur; bunlara *anlam alanı* ya da *kavram alanı* da denilir. Birbiriyle ilişki içerisinde olan ayrı parçaların bir bütünü birer parçası durumunda bir ilgiyle bağlandığı bir sözcük kümesi ortaya çıkar. Bu küme yapı, anlam ve işlevsel olarak ilişkiler ağı ile oluşur. Buna sözcük ağı da denilebilir. Aksan, “anlam alanı, kavram alanı, liguistik alan” gibi terimlerin kullanıldığına dikkat çekerken “kavram alanı” ifadesinin uygunluğunu kabul etmiş (1987: 44) ve “kavram alanı”nı birbiriyle ilişkili ve birbirine yakın kavramların, eş anlamlıların içinde düşündükleri alan olarak tanımlamıştır (1989: 254). Dilin konuşurları tarafından bilinen ve kabul edilen simgeler dünyası, maddi ve manevi kültürü, dünya görüşü ve düşünce yapısı o dilin söz varlığında doğal olarak izlerini göstermektedir. Bir dilin söz varlığı ise sözcüklerden, deyimlerden, terimlerden, atasözlerinden, kalıplaşmış ifadelerden oluşmaktadır. Bu birimler de birbirinden bağımsız değildir. Bu söz varlığı içerisinde yakın anlam ilişkileri ve anlamsal bağlarla birbiriyle ilgili öğelerin sözcük ağını oluşturmaktadır. Bu sözcük ağında en dikkat çekici sözcük türleri ise adlardır. Adlar (isimler) varlıkları tanıtmaya yarayan sözcükler olarak söz varlığının fiillerle birlikte en önemli ve en temel öğelerindedir. Adları (isimleri) özel olarak ele alıp inceleyen bilim dalına *ad bilimi* adı verilmektedir. Ad bilimi (*Onomastique*) dil biliminin farklı bir alt koludur. “Özel bir adı bir dil özelinde değil de genel olarak (tüm dünya dilleri açısından) dil kapsamında değerlendiren, oluşum ve değişim şekillerini inceleyen alana “genel adbilim” adı verilirken bir dilin belli bir bölgesine, şive ve lehçesine ya da tarihî metinlerine özgü dilsel malzeme içerisinden özel adların sözlüğünün hazırlanması, sınıflandırılması, eş zamanlı ya da art zamanlı olarak şive ve lehçelerle karşılaştırılması, bu inceleme sonucu sayısal verilerin çıkarılması gibi uygulama alanı da “özel adbilim” olarak tanımlanmaktadır.” (Şahin, 2018: 18) “Konuları çok kısıtlı ve sözcük varlığı 800 sözcük dolayında olan, taşta yazılma zorunluluğu yüzünden kısa anlatıma yönelen Köktürk yazıtlarında da böyle sözcük ailelerinin bulunduğu, dolayısıyla bu dilin gelişmiş bir yazı dili olduğuna tanıklık eden ipuçları vardır.” (Aksan, 1983: 18). Soyut somut anlamlı sözcük zenginlikleri açısından “ileri öğeler”in çokça yer aldığı Köktürkçe de söz varlığı ve kavram alanı açısından zengin sayılabilecek özelliklere sahiptir. Gerek Köktürkçenin bütün ürünlerinde gerekse II. Türk Kağanlığı Dönemi’nde Bilge Tonyukuk’un kendisi tarafından diktirilmiş iki yazıttan oluşan Tonyukuk Yazıtları’nda görülen bu özellikler bir sonraki dönemde (Uygur Türkçesinde) gelişerek devam etmiştir. Aksan, birçok sözcüğün somutlaştırma eğilimiyle soyut yan anlam da kazanmış olabileceği üzerinde durmuş, temel anlamın bugün de yaşamakta olması, soyut yan anlamının daha 8. yüzyılda yaygın bulunması, bu sözcüğün gerek biçim, gerekse anlam açısından daha o çağda belli bir gelişmeyi geriye bırakmış, soyut ve toplumsal konularla ilişkili bir kavram ve bir “ileri öge” olduğunu gösterdiğini dile getirmiştir (1983: 19). Diğer bütün yazıtların olduğu gibi

Tonyukuk Yazıtı'nın da kavram ya da anlam alanı çağına göre gelişmiş yapıdadır. René Giraud, "L'Inscription de Bain Tsokto" adlı çalışmasında Tonyukuk Yazıtları'nı incelemiş, satırları ve cümleleri hece sayısı bakımından çözümlenmeye çalışmıştır. Tonyukuk Yazıtları'nda eşit hece sayılarının olması dikkatini çekmiş, bu durumun da şiirsel bir anlatıma sahip olduğunu belirtmiştir (1961: 123-137). Giraud, "Gök-Türk İmparatorluğu" adlı bir diğer çalışmasında da üç büyük yazıtı ele almış, bu yazıtların anlatım özelliklerini değerlendirmiştir (1960).

"Tonyukuk Yazıtı aynı zamanda Türk dilinin yapım ve çekim eklerinin toplu olarak görüldüğü bütünlüklü ilk metin sayılabilir. Bu gün kullandığımız birçok çekim eki (hâl ve zaman ekleri) ve yapım eki (yerçi, bilig, sözleş-, korkma, yorit-...) Tonyukuk Yazıtında işlevsel olarak kullanılmıştır. Bu yazıtta söz varlığı da dikkat çeker. Türk dilinin 8. Yüzyıl başlarında birçok kavram, nesne, olay ve olguyu ifade etme tarzına ve sınırlarını gösterir. (ben/men, siz, til, boğaz, ağaç, bult, yüri-, kör-, işit-, udi-, öl-...). Bunların yanında metinde kelime-üstü birimler olarak bilinen deyim, atasözü gibi kalıp sözler de bulunur. Bunlar, bir dilin işlenmişliğini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Tonyukuk Yazıtı'nda geçen, tün yeme udısıkım kelmedi, [kün yeme] olursıkım kelmedi "Gündüz oturasım, gece uyuyasım kelmedi" (T 22) deyiminde sözlü kültür çağından kalma konuşma üslubunun özellikleri görülür. toruk bukalı semiz bukalı irakta bilser semiz buka toruk buka tiyin bilmez ermiş "Zayıf boğa ile semiz boğa uzakta (iken) hangisinin semiz boğa hangisinin zayıf boğa olduğu bilinmezmiş" (T I-5-6). Bu atasözünde de Tonyukuk, Türk milletinin binlerce yıl hayvanları gözlemleyen, onların davranışlarından hayata uyarlanabilecek davranış modellerini dil aracılığıyla ifade etmiştir." (Akar, 2020:41).

Tonyukuk Yazıtı, II. Köktürk Devleti Kağanı Bilge Kağan döneminde Bilge Tonyukuk'un ölümünden önce kendisi tarafından yazdırılıp diktirilen bir anıttır. Dört cepheli iki ayrı parçadan oluşan Tonyukuk Yazıtı, Orkun ya da Köktürk Yazıtları olarak bilinen yazıtların ilkidir. İki taştan oluşan bu yazıt, diğer iki büyük yazıttan yaklaşık 360 km uzaktadır. Birinci yazıt 243 cm, ikinci yazıt da 217 cm uzunluğundadır. Köktürk harfli Türkçe ifadeler sağdan sola doğru yazılmıştır. Birinci yazıtta 35, ikinci yazıtta 27 satır yer almaktadır. II. Köktürk Kağanlığının komutanı olan Tonyukuk, aynı zamanda İleriş Kağan'ın ve Bilge Kağan'ın baş veziri ve danışmanlığı görevlerini yerine getirmiştir. Köktürk dönemine ait tarihi olayların anlatıldığı yazıtlarda, Çin esaretinden nasıl kurtuldukları ve Tonyukuk'un neler yaptığı doğrudan doğruya Tonyukuk tarafından anlatılmıştır. Moğolistan'ın başkenti Ulanbatur'un yakınındaki Tola Irmağı'na yakın Bayn-Tsokto bölgesinde olduğu için "*Bayn-Tsokto Yazıtları*" olarak da bilinir. Hatta diğer yazıtlara çok uzak mesafede olduğundan Orkun Yazıtları olarak anılmaması gerektiğini iddia edenler vardır. Demir çitle çevrili büyük bir açık alan içerisinde yer alan yazıtlarda önemli ölçüde aşınma ve yıpranma olduğu bilinmektedir. Yazıtın yazılış ve dikiliş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte çoğu kaynakta 726 olarak verilen tarihin 732-734 yılları arasında olabileceği tahmin edilmektedir. Bilim dünyasında ilk kez 1897 yazında F. Klementz tarafından keşfedilmiştir (Aalto vd., 1958: 3). Daha önce 1893 yılında Köktürk yazısının çözümü bu yazıtların okunması hususunda kolaylık sağlamıştır. 1899 yılında Radloff okumuş, transkripsiyon, çeviri, açıklamalar ve değerlendirmelerini yayımlanmıştır (Radloff, 1899: 1- 122). Bu yazıtlar G. J. Ramstedt, V. Thomsen, W. Radloff gibi araştırmacıların incelemelerinin ardından H. N. Orkun (1936), S. E. Malov (1951), P. Aalto (1958), Talat Tekin (1994) ve Erhan Aydın (2019) tarafından özel olarak incelenip yayımlanmıştır.

Karluklar ve Basmillerin 745'te Göktürkleri yıkmasıyla 745-840 yılları arasında Orhun bölgesinde Uygur devleti hüküm sürmüştür. Başkenti Karabalgasun olan bu devletin ve o dönemdeki Türklerin diline Eski Uygur Türkçesi adı verilmektedir. Uygur Türkçesi 8. yüzyılda başlamış, 14. yüzyılın sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Mahihaizm, Budizm gibi dinlerin de tesiriyle Hint ve Çin etkisi dilde ve edebiyatta kendisini göstermiştir. Bu dillerden birçok dinî metin Eski Uygur Türkçesine aktarılmıştır. Eski Uygur Türkçesi döneminde çok sayıda çeviri yapılmış, bu çeviler yoluyla birçok yabancı öge dile girmiştir. Bu dönem Türkçenin bilim ve felsefe dili olduğu bir dönemdir. Yine birçok alanda terimlerin büyük bir çoğunluğu Türkçeleştirilmiştir. Tıptan falcılığa, dinî eserlerden din dışı eserlere birçok alanda ürün ortaya konulmuş, Türk dili ve edebiyatına zenginlik kazandırılmıştır.

Doğan Aksan, “Köktürkçenin Söz Varlığı Üzerine” adlı yazısında birçok çalışma yapılmasına rağmen Köktürkçe metinlerinin değişik açılardan yeterince değerlendirilmediğini dile getirmiştir (1983: 17). Aynı zamanda “Sözcükbilim, adbilim ve anlambilim açısından gerektiği ölçüde incelenmesi yalnızca Türk dilinin bir evresinin aydınlatılmasını sağlamayacak, bu dilin daha önceki döneminin, bir yazı diline dönüşme tarihinin, dolayısıyla Altay dilleri kuramına ışık tutacak kimi noktaların belirlenmesine de yardımcı olacaktır.” (Aksan, 1983: 17) şeklinde değerlendirmesini aktarmıştır. Aksan'ın bu tespitlerinden sonra Köktürkçe üzerine nice çalışmalar yapılmış; çok sayıda bildiri sunulmuş; onlarca makale ve kitap yazılmıştır.

Tonyukuk Yazıtındaki Adların Eski Uygur Türkçesi Metinlerindeki Örnekleriyle Karşılaştırılması ve Ad Bilimsel İncelemesi adlı bu çalışmada ise ad bilimi açısından ele alınan yöntemlerden istatistiksel ve tarihî yöntem yanında özellikle betimleme yöntemiyle Tonyukuk yazıtıyla Eski Uygur Türkçesi yapıtları üzerinden derleme/tarama ve sınıflandırma yapılacaktır; bu verilerin sayısal özellikleri ortaya çıkarılacaktır. Benzer sözcükler ve sözcük ağları belirlenerek bunların özel (*onim*) ve genel - tür adı (*apelyatif*) sınıflandırılması yapılacaktır. Bu dönemin söz varlığı ile Tonyukuk Yazıtları söz varlığını karşılatırmaya çalışırken özellikle 8.-14. yüzyıllarda Uygurlar tarafından yazılan belli başlı yazıtlar, eserler çalışma kapsamına alınmış, bu metinlerden sözcükler fişleme yöntemiyle tespit edilmiştir. Tonyukuk Yazıtları ile diğer yazıtlardaki ortak söz varlığı yanında Eski Uygur ile ortak olanlar da ayrıca gösterilmiştir. Ayrıca Eski Uygur Türkçesinin belli başlı yayımlanmış eserleri yanında dönemin söz varlığı üzerinde emek verilmiş akademik çalışmalar ortak söz varlığını belirleme konusunda incelenmiştir. Sözcüklerin konu tasnifleri, özel ad ve sözcük dizinleri esas alınarak hazırlanan bu çalışmada özellikle sözlük ve indeks kısımlarından madde başları, tanımlar, açıklamalar konusunda yararlanılmış, bunlar ad bilimi sınıflandırma yöntemine göre bir araya getirilmiştir. Tonyukuk Yazıtları ile Eski Uygur Türkçesinin söz varlığı karşılaştırılmış, Tonyukuk Yazıtındaki söz (madde) başları, Eski Uygur Türkçesi metinlerde yer almasa da listelere eklenmiş; buna göre ilk metinlerden Eski Uygur Türkçesine söz devamlılıkları, benzerlikleri ve farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

1. GENEL ADLANDIRMALAR

1.1. Genel Yer Adları

1.1.1. Kara Parçası Adları

çöl: Çöl, bozkır [T 1 D 6 (T 23); KT D 4; BK D 5].

çub: Bölge, mntıka [T 4].

i: orman, ağaçlık arazi [T 4; Hochz 24; AY 120/18, 239/2].

kuz: Dağın kuzey yamacı [T 7; Ta B 5].

tag: Dağ [KT D 11-12; BK D 10-11; BK G 8; BK G 7; BK D 20; T 44-45; Ta D 7; ŞU G 2-3; T 2 B 9 (T 46-47); BK B 3-4-5-6; Ye 48-4/12, 41-1/9; SUK, EmO1-13; ED 463; IrkB 17; Zieme 1996: 201-11; EUA 116, 177, 193, 232, 287, 756, 758, 780, 1366, 1468; ÇBM 18, 30, 222, 414; İKPXXXVII 6, XVII 5, XXXVI 6, XXXVIII 1; IrkB 12, IrkB 17, 51, 67; UÜH/ C 165, 167; JW-Li MängiB- 24; USp53; Clark 105; JW-Li 4.10(a); USp53; Clark107; JW-Li,4(10)c.; USp53; Clark108; JW-Li,4(10)d.].

yazı:¹ Ova, step [KT G 6-7; T 33, 36; BK K 5; KT G 3, 7; BK K 2; BK D 15; KT D 17; SUK; ED 984b; EUA 1129, 1131; M 5/ 23, 63/ 32, 68/ 1, 70/ 4].

yer/yir: Yer, toprak, yeryüzü [KT G 4; BK K 3; KT G 4; BK K 3; KT G 8; BK K 6; KT G 4-5; BK K 3; BK D 2; KT D 24; KT D 1; BK D 2; KT D 27-28; BK D 20; KT K 4; BK D 29-30; T 56-57; KÇ 13; ŞU G 6; BK D 35; A 84/1; A 45; El, Hochz 30, ED 954a; SUK, Sa03, Sa04-3; S 6, 9; BT XX, Üİ. 103b 14; AYKaya 183-17; EUA 121, 128, 773, 1632; İKP I 3, V 8, XIX 5, XIX 7, XXXVI 6; IrkB 16, 17, 49, 55; AYKaya 3/19, 626/13, 635/13; ÇBM 193, 194, 253; UÜH/ C 3, 20, 69, 154, 163, 166, D 139, 142; Üİ 103b/ 14, 103b/ 16; Clark 82; UK, Mi17; JW-Li, 2.17; AYKaya 531; SUK, Sa07; JW-Li, 2. 12; Sayit-Yüsüp 7; TugDok, IIP03; SUK, RH02; Clark 33, 37, 45, 82; SUK, Mi28; JW-Li, 2. 14; USp. 12, 55, 15-307; SUK, WP04; SUK, Mi28; JW-Li, 2,14].

yış: Orman, ormanla kaplı dağ [KT G 3; BK K 2; KT G 4; BK K 3; KT G 4; BK K3; KT D 2; BK D 3-4; KT D D 21; BK D 19; KT D 36-37; BK D 26-27; KT D 21; BK D 17; KT D 2; BK D 2-3; KT DG 8; BK K 6; T 1 D 3, T 15; T 20; T 28; T 31; T 32; T 37; ŞU D 8-9; Ta B 5; Ye 28/7; Alt.Gr.; IrkB 17].

1.1.2. Su Parçası Adları

köl: Gölet, göl [SUK, Mi 25-21; TT V 6, 47; ED 715a SUK, Hochz 20; EUA 127, 1031, 1032, 1037, 1298; IrkB 22; Maitri. 51-56; AYKaya 351-10].

köläk/kölek: Küçük göl, gölcük, bataklık [T 1 G 8 (T 15)].

ögüz: İrmak; nehir, akarsu [KT G 3-4; BK K3; KT D 17; BK D15; KT D 36-37; BK D 20; KT D 39; BK D 30; T 16,18; T 37,38; T 44-45; ŞU K 8; ŞU G 1; ŞU G 1,2; Ta D 7; Ta 3-4; Ye 42/4; ŞU K 3; DAS 755, 764; Maitri 16-3, 108-10; İKP III 4, XIV 4, XV 3, XXXII 2, XXXI 3, XV 5, LII 4; AYKaya 613/20, 618/17; M 8/ 21, 13/ 42, 28/ 5, 33/ 5, 38/ 18, 46/ 4, 46/ 6, 47/ 3, 105/ 28, 108/ 10; M 102/ 3; Sa08-4; ED 119b, 120; IrkB. 43; Hochz 16, 31; **ögüz/ügüz;** USp. 88; JW-Li, 4.14].

sub/suw: İrmak [KT D 24; T 27; ŞU K 2; Ta G 5; Ta B 4; Geng, 1978, 32; IrkB 33: *sub*].

suvag: Sulama kanalı [SUK, Sa13-79].

1.1.3. Yol - Geçit Adları

keçig: Geçit [T 1 K 11; Ye 24-4/6; AY. 492-6; EUTS; Alt.Gr.].

¹ **yaş:** Ova, geniş düzlük [SUK, WP04-18; TT V 12, 123; WP04, 18].

oruk: Dar yol, patika [T 1 D 7 (T 24); BT XX, AY. 160-2; E1-108].

ugur: ² Yol [T 25].

yol: Yol [T 16, 23, 24, 35; 1. Biger 1-2; 2. KB 6-10; KT K 9; SUK; ED 917a; EUA 353, 468, 536, 601, 1541; ÇBM 11, 279; IrkB. 17, AYKaya 135-15; İKP. 66-2; IrkB 17, 35, 48; TezcanHt, 616; SUK, WP06].

1.1.4. Yerleşim Yeri Adları

agıl: Ağıl [S 5; T 53; IrkB 47].

arkuy: Müstahkem mevki [T 3].

karagu / kargu: Gözetleme kulesi [ŞU G 1; T 34, 53 (T 1 K 10, T 2 D 3)].

1.2. Yön Adları

1.2.1. Genel Yön Adları

bärü: Beri, yan [T 45-46; El-2; SUK; TDS_Li 146; ED 355b; Maitri. 103-8; ÇBM 10, 337, 364; AY 153-3, 168/19, 178/13, 189-12, 243/20, 281/18; DAS 2845; İKP VI. 1 (56-7); HTB 1358].

öñ: Ön, ileri [T 25-26; Huas.; SUK, Ad03; COUL 84].

tägrä: Çevre, etraf [T 8; SUK; ED 485b; TDS-Li 475; ÇBM 276, 327; EUA 938; İKP, 39; T. Tekin1997, TY, G8)

yan: Yan, taraf [T 26; SUK, WP04-13; ED 940; AYKaya 314-15; EUA 782, 1175; BDS, 2850, 2860 2870, 3802

yukaru: Yukarı [T 25].

1.2.3. Coğrafi Yön Adları

biri: Güney, sağ [KT G 1-2; KT G 2; KT G 3; BK K 2-3; KT G 6-7; BK K 5; BK D 12; KT D 14; KT D 28; BK K10-11; BK D 23; BK D 35-36; BK D 40; T 6-7; T 14; T 17; O 2; Ta B 5; Maitri 97-8].

biridin: Güney [T 11; ŞU D 3].

kuri: Batı [KT G 2; BK K 2; KT G 3-4; KT D 17, 21, 23, 24; BK D 19-20; BK D 15, 17-18; KT K 12; BK K 3, 10-11; T 17; T 14; Ta G 3-49].

kuz: Kuzey [Ta B 5; T 7].

öñ: Doğu [KT D 4; BK G 13-15; BK D 5; T 6-7, 10, 14, 17, 20; O 2; Ta B 3-4; Tes D 5; Tes K 5; ŞU K 6].

öñdün ~ öñtin: Doğu [T 11, 29; ŞU G 11; Ta B 5; 2. KB 3-5; SUK, Sa02-9; ED 178; Zieme 1996: 466, 5-10; DAS 10; Üİ 97b 11; AY 304/5; USp14; Clark 86; SUK, Mi20; JW-Li, 4.15; USp15; Clark 45; SUK, Mi28; JW-Li, 2. 14; USp55; SUK, WP04; Sayit-Yüsüp, 89; SUK, Sa09; Clark37; Sait-Yüsüp 9; SUK, WP09; TugDok, IIP04].

yırı: Kuzey [BK K 2, 10-11; KT G 1-2, 2, 4; KT D 14, 28; BK K 3; BK D 12, 23; T 6-7, 11, 14, 17; O 5].

yırıldın: Kuzey [T 11].

² **uğur:** zaman, fırsat, vesile [Üİ. 115a 3; AY. 169-7].

1.3. Gün ve Gün Dilimi Adları

kün: Gün, gündüz [KT GD; BK GD; ŞU G 7; T 2 B 4 (T 39-40); 7. HT 1; BK GD 1; EUA 66, 335, 568, 579, 789, 872, 928, 1079, 1126, 1138, 1205, 1444, 1529, 1648; Kİ 198, IrkB 24; SUK, Mi01; USp53; Clark107; JW-Li,4(10)c; SUK, Sa18; JW-Li, 5.8; USp. 53; Clark, 107; JW-Li,4.10c; TugDok,Ra-36].

küntüz: Gün [KT D 26-27; BK D 22; T 12, 51-52; EUA 487; KP.15; AYKaya 444].

tağ: Tan vakti [T 35; IrkB 26, MO. (s.144 28.10); TTVI, 53; ED 511a; Shögaito, 126].

tün: Gece [KT D 26-27; BK GD; T 1 1 K 11 (T 12, 22, 26, 27; 35, 42); ŞU D 1; ÇBM 282].

1.4. Zaman - Takvim Adı

it: Köpek yılı [Ta G3; 7. HT 1-2; SUK, Sa23-1; ED 34a; BK G 10; M III 45, 1; H I, 21; SUK, Ad01; SUK, Sa23; USp110; TugDok, IIP08; YangNiu6, 19; HamTouHou18,34].

1.5. Ölçü Birim Adı

at orukı: Bir atın geçilebileceği genişlikteki yol [T 24].

1.6. Bitki Adı

ı: Ağaç [BK G 11; T 1 B 4 (T 25); SUK, WP03-6; ED 179; BK G 11; Huast. 59, 317; Usp. 104.1 2-13; AY 375; SUK, WP03,4; JW-Li, 6.5, 4; Sayit-Yüsüp, 88,4].

1.7. Hayvan Adları

1.7.1. Evcil Hayvan Adları

at: At, binek hayvanı [KT D 25, 32-33, 37, 40; KT K 4; BK K 11-12; T 24, 25, 27, 54; Ç 1; KÇ 4, 15; Ye 28-6/12, 28-7/7, 41-4/2, 41-4/9, 41-9/8, 48-4/14, 48/6A, 49-4/8, 84/1, 110-2/9, 144-1/11; SUK, Sa01-2; ED 33a; U I 29, 16; Kara-Zieme, 1976: A, 696-698; AYKaya: 6, 5-9, 678-613, 3-5, 625, 5-6, 679, 23-1; Röhrborn, 1996: 2132-2133; IrkB 19; DAS 1363, 3011; M 36/ 20, 34/ 6, 69/ 14, 110/ 2, 112/ 40].

buga ~ buka: Boğa [T 1 B 5-6; Tekin 1976: 12, 1-5; İKP LXV. 3; Kara-Zieme 1976: 110-111].

egri tewe: Tek hörgüçlü deve [T G 4 (T 2 G 3); Arat, 1930: 54-55: Heilk I].

tebe ~ tebi: Deve [Ye 11/3; T 47-48; Ye 46/3; 1. Del Uuul 2; IrkB 5, 46, Alt.Gr.]. *krş. teve*

teve ~ tewe: Deve [YangNiu9,19; HamTouHou23,34]. *krş. tebe*

1.7.2. Yabani Hayvan Adları

baga ~ baka:³ Kaplumbağa [T 1 B 6; Hazai-Zieme, 1971: B, 170-171; BT I. B 71].

kiyik: Büyükbaş av hayvanı [T 1 G 1; AY 608/20, 630/22; ÇBM 215; M 67/ 12, 75/ 6, 78/ 29, 85/ 3; UÜH/ C 8-9, 15, 57, 61, 64; El, ED 755a: *küyik*]. (MängiB- 24). *keyik*

tavışgan: (*bk. takvim adı*) [T 1 G 1 (T 8) ; Hazai-Zieme, 1971: B, 171-172; AYKaya: 30, 7, 34g, 15-19; Ölmez, 1994: 1534-1540; Arat, 1930: 24-25, 89-90, 116; SUK, Sa06-1; ED 447a: *tavışgan*; IrkB 44; UÜH/ D 2, 4, 9, 13, 27, 72, 82, 87, 95, 104, 110, 128, 132, 136:

³ Eski Türk yazıtlarında unvan adı olarak kullanılmış olsa da esasen bir hayvan adıdır. “Yansıma bak sözcüğünden yapılmış olmalıdır. Bugün kaplumbağa ve kurbağa sözcüklerinde de bulunmaktadır (Aydın, 2019: 145).”

tabırgan: SUK, Sa06; USp. 14, 108; Clark 39, 86; SUK, Mi20; JW-Li, 2.13, 4.15; SUK, Sa06; Sayit-Yüsüp 6; TugDok, IIP02].

1.8. Maden Adı

kümüş: Gümüş (maden) [T 2 G 4; Ye 81-1/2, 11-1/12; AYS 1058, Kİ 018; SUK: Sa05-2; ED 723b; TT VIII E 47: **kümüş, kümiş, küsmiş**; Clark 42; SUK, Sa11; JW- Li, 2. 20; USp126; SUK, Mi14; Fam. Arch, L-14/18; JW-Li, 5(10)-14/18; Clark 105, Clark, 107; Fam. Arch. L-65, L-87, L-114, L-140, L-141, L-193; HamTouHou, 34.2; JW- Li, 4.10(a), 5(10), 6.8, 5.10, 87, 140, 141, 142, 193; Sayit-Yüsüp, 89; SUK, Ad02; SUK, Mi01; SUK, Mi14; SUK, WP04, WP06; TugDok, Pa-1; TugDok, X3-13-14/18, 87, 140, 141, 142, 193; TugDok,Ra-36; USp. 53, 55, 115, 126; YangNiu, 19.2].

1.9. Renk Adları

kara: Kara, siyah [BK K 11-12; BK G 12; T 51-52; Ye 3-6/3, 10-7/1, 10-12/5, 11-5/12, 19-2/1, 24-2/5, 24-4/4, 24-5/8, 24-5/19, 26-7/5, 26-9/6, 30-4/4, 32-1/1, 37-1/1, 58-1/3, 68-3/2, 68-8/2, 68-18/2, 71-3/2, 147-1/7; ÇBM 10; HK I, T I D 120, 18- 20, 31-32, 33- 36, 39- 41; Maitri. 68-4; BTXXIII, G068; TTVII, 14,59; DAS 71, 1200, 1277; EUA 1083, 1086, 1132; Vas03/2, Çeş23/12 (Hukuk); COUL 78, 97; USp 12, 32, 38, 65, 79; JW-Li, 2.18, 4.1, 5.5, 5.9; TugDok, X3, 4, X3-8; TTVII 26,13; BTXXIII, G068; TTVII, 14,59; Heilk I 134; BDS, 3801, 3956; Clark 131; Sayit- Yüsüp110; SUK, Mi19; BDS, 3313; E1-20].

kızıl: Kızıl, kırmızı [T 2 D 2 (T 51-52); Ye 138/1; EUES 377; Vas05/11 (Hukuk); EUA 556; ÇBM 38; AY. 28-24; HK I, T I D 120, 97-100, 141-143; HK II T II Y 14 ve Y 18, 61-61, 61- 62, D 142, 109-112; BT XXV(1): 1653-1655; AY 476/4; IB 51; Maitri. 68-19, 71/1; DAS 1892, 3522; Fam. Arch L-40; JW-Li, 5(10), 40, 6.5; TugDok, X3-13, 40; SUK, WP03; JW-Li, Sayit- Yüsüp, 88].

sarıg / sarig: Sarı [BK K 11-12; T 47-48; Ye 41-5/3:sarig; Heilk I, 101; YangNiu22; HamTouHou14; Fam. Arch. L-60, 166;JW- Li,5(10),166, 167; TugDok, X3-13, 166, 167)].

ürünj: Ak, beyaz [BK K 11-12; T 47-48; Ye 11-5/11, 26-9/4; EUA 288, 308, 411, 557, 736, 1032, 1224, 1353, 1361; SUK, AdO 1-13; ED 970b; M I 22, 4; TT V 4, 12: **yürünj**; USp79; JW-Li, 5.5; TugDok, X3-8].

1.10. Vücut ile İlgili Adlar

1.10.1. Organ Adı

boguz: Boğaz (*mide*) [T 1 G 1 (T 8); Arat, 1930: 187-189; Hamilton, 1998: 441-6; Bang ve Gabain, 1931: 122115-117; SUK, Ad02-2; ED 322a; TT VI 14; ÇBM 188; M 2/ 8, M 58/ 48; İKP XXXVI 4; Maitri 58-48; DAS 3063, SY 2-4].

USp76; JW-Li, 4. 3

1.10.2. Vücut Salgı Adları

kan: Kan [KT D 24; T 51-52; BK D 20; LAT; ED 629; Elmalı, 2016: DAS 97356-360; EUA 543, 557, 565, 569, 573, 585, 1137].

tär/ter: Ter [T 51-52 (T 2 D 2); Tekin, 1976: 206: 7213-16; EUES 701].

1.11. Isınma - Pişirme ile İlgili Adlar

ört: Ateş [T 39-40; EUES: 541; DAS 667, 672; Maitri 68-26, 72-11; ÇBM 39; EUES 541].

1.12. Yaşam Evresi Adı

karı: Yaşlı [T 56; İKP. 24-5; Maitri. 16-6; DAS 399, 481; AY 261/8, 276/9].

1.13. İnsan ve Cinsiyet Adı

kişi: Kişi, insan [KT G 6, 7; BK K 4, 4-5; BK D 28, 41; KT D 39-40; T 4-5, 10, 33, 59-60; KÇ 5, 22; Ye 11/3, 59/2; SUK, Sa02-14; ED 752a; Huast. 101-2; TT VI 432-3; EUA 16, 448, 566, 672, 721, 763, 770, 804, 820, 822, 842, 1033, 1066, 1116, 1117, 1118, 1119, 1132, 1162, 1208, 1387, 1401, 1444, 1447, 1448, 1531, 1586, 1386, 1470; Kİ 022, 031, 033, 034, 078, 090, 092, 093, 140, 143, 164; IrkB 15, 54, 60; İKP. 11-4; Maitri. 8-50; USp. 16, 32, 88; Clark74; E1, 55; JW-Li, 2.18, 4.14; TTVIII, I,11; SUK, Sa28; TugDok, IIP012; YangNiu4; HamTouHou25; COUL 54; TTVII, 42, I; SUK, Mi09].

koduz:⁴ Kadın (dul kadın, karı) [T 47-48; ŞU D 3].

1.14. Meslek Adları

yerçi: Kılavuz, rehber [T 23, 26; Kİ 046]. EUES 890

yälmä: Keşif kolu [T 34, 52; ŞU D 5-6, 12].

1.15. Hava Olayı Adı

kar: Kar [T 25; KT D 35; BK D 26-27; AYKaya 557/4, 652/11; Maitri 82-36].

1.16. Yönetimle İlgili Adlandırmalar

başlıg: Başkanlı, başlı [T 45-46; USp. 65; Clark 113; JW- Li, 5.9: *başta olmak üzere*; EUES 149 : 1. *Başlı, kafalı*. 2. *Yaralı*].

bulganç: Kargaşalı, karışık, anarşik [T 22].

ël ~ el ~ il: Ülke, yurt, vatan; memleket, devlet, yönetim [KT G 3, 4, 8; BK K 3, 6; T 55-56, 58. O 1, 4; KÇ 2-3, 7; Tes B 6; Tes D 3; Tes K 2; Tes D 4; ŞU K 2, 4; ŞU G 10; Ta D 3-4, 5; Ta G 4-5; Ta B 3; Ta K 1; Ye 1-1/2, 3/2, 3/3, 3/5, 5-2/11, 7/3, 10/7, 10/8, 11/7, 13/1, 13/3, 14/3, 16/2, 25/3, 26-1/1, 26/4, 26/13, 27-5/4, 28-2/1, 32-3/1, 38-2/1, 38-5/5, 48-8/2, 52-3/1, 54-1/6, 73-7/3, 10-4/2e, 10-7/4, 13-4/8, 14-1/1, 25-5/1, 44/4, 45-4/1, 46-3/1, 54-1/1, 59-6/1, 147-4/10, 11-1/15, 152-1/9, 10-4/7, 10-7/10, 10-8/1, 10-9/1, 11-8/1, 13-5/5, 23-1/3, 25-3/1, 40-1/5, 42-1/7, 42-8, 44-4/1, 45-6/3, 46-1/1, 46-2, 51-1/10, 51-2/1, 53-1/7, 59-4/4, 59-7/1, 61-1/1, 100-2/1, 110-3/5, 149-4/3, 152-1/5, 24-2/3, 46-2/6, 1-2/7, 3-2/6, 3-5/2, 7-3/4, 13-2/3, 13-4/3, 13-4/6, 14-3/2, 16-2/2, 23-3/3, 73-2/2, 75-1/1, 96-2/5, 108-2/1, 108-4/12, 147-1/6, 53-2/1, 147-3/6, 152-1/2; ED 121b; El; SUK; Hochz 27; İKP IX. 1, IX. 3; EUA 75, 107, 426, 495, 541, 543, 589, 615, 619, 635, 804, 966, 991, 1057, 1414, 1449, 1469, 1485, 1547, 1678; EUES 253; AYKaya 397, 16; 452, 22; TTI, 1].

⁴ Osman Fikri Sertkaya, Tonyukuk Yazıtı'ndaki 'koduz' sözcüğü "yaban sığırı" anlamına geldiğini ve Kutadgu Bilig'in nüshalarında kudur (kodur), kuduz (koduz); kutuz (kotuz) biçiminde geçtiğini belirtmiştir (1995: 56). Wilkens de EUES'de "Tibet öküzü" anlamıyla vermiştir (2021:398). Fakat Köktürkçe üzerine yapılan söz varlığı ve metin aktarma çalışmalarında (yapıtlarında) 'kadın, karı, dul kadın' anlamlarıyla verilmiştir. Daha sonraki metinlerde görülen 'dul kadın' anlamındaki "koduz/kuduz" sözcüğü ise z~r denkliği ya da değişimi sonucu "kodur" ya da "kudur" biçimlerine gelmiş olabilir. Divanü Lugati't-Türk'te "kuduz" 'dul kadın' (DLT I: 365) ve "kuduzlanmak" 'dul karı ile evlenmek' (DLT II, 267, 268) biçiminde açıklamalar yer almıştır. Kâşgarlı Mahmud'un aktardığı açıklamalarla Gülensoy'un "kodurçuk" (2007: 579) "kavurçak" (2007: 480) sözcükleri hakkındaki açıklamaları dikkat çekicidir. Gülensoy, buralarda bu sözcüklerle "kuður" ve "kuğruk" ve "koğuz>koduz>kodur" sözcükleri arasında biçim ve anlam ilişkilerine değinmiştir (2007: 579, 480). "Eski Türkçede aynı anlamda nadir kullanılan kuğuz kelimesi, sonraki dönemde kuğuz şekliyle "dul kadın" anlamını kazansa da metinlerde kullanılmamıştır (Turan, 2020: 296)."

ıda taşda: (Vatansızlar için ifade). Orada burada [T 4].

iç: Has, Kağana bağlı, siyasal merkez [T 13; Ye 7/1, 48/6].

içrä:⁵ Gizli, devlet, savaş sırrı içeren bilgi [T 34].

küräg: Kaçak, mülteci [T 8, 9, 29, 33; EUES 443].

tarkınç: Karişik, huzursuz [T 22; EUES 678: *ayrılma ? - kaybolma ?*].

taş: Siyasal merkezin dışı [T 13; Ye 45/4; EUES 680; USp55; SUK, WP04].

tıl: Casus, ajan [T 32, 36; ŞU D 12].

yer / yir: Ülke, memleket [KT G 4, 8; BK K 3, 6; KT D 17; BK D 15; T 3-4, 11, 17, 24, 59-60; S 1; ŞU D 12; Ye /4, 42/4, 42/8, 48/9, 51/2].

1.17. İnanç, Duygu, Yaptırım Adları

alp: Aplik, yiğitlik [T 48, 49; KÇ 4, 7, 12; IrkB 55; İKP 23-8; Maitri. 19-30].

arag ~ arıg: Temiz, temizlik [T 37 *arıg*; Ye 42/5 *arıg*; Maitri. 27-15: *temiz arag turug köngül*; İKP. 41-2: *ekki arıg kızlar*].

kıyın: Ceza, yaptırım [T 32; ŞU D 2; SUK, Mi04-10; ED 631; TT VIII 22, 15: *kın, kıyın, kın*].

köñül: Gönül [KT K 11; BK K 14; KT G 12; T 15; ÇBM 25, 65, 68, 79, 90, 91, 123,207, 210, 248, 298, 302, 306, 317, 336, 338, 363, 396, 432, 437, 445; Kİ 051, 065, 076, 161, 165, 221; COUL 545, 56, 77, 78, 89, 97, 108; HamTouHou, 29,11; YangNiu, 3-3, 14-1].

ubut: Utanç [T 37].

ülüg: Kısmet, kader, yazgı [BK D 23; KÇ 23; T 1 B 4; Maitri. 21-4, 1-48; IrkB 41; EUES 824].

yer/yir sub: Dağları, ovaları, ırmakları, gölleri içeren kutsal vatan toprağı [KT D 10-11, 19, 20; BK D 10, 16, 17, 35; BK K 13-14; T 38; Ye 12/3, 152/3; Geng, 1978, 22, 25].

1.18. Askerlikle İlgili Adlandırmalar

1.18.1. Asker ve Ordu ile İlgili Adlar

är: Asker [KT D 11; BK D 10; SUK, LAT, TDAA_Li 228, ED 192a; Maitri. 13-28; IrkB. 55DAS 449; AY 213/12; IrkB 12; KİP 138; M 25/ 11, 41/ 54, 52/ 15, 58/ 13, 58/ 20, 58/ 54, 62/ 31, 69/ 14, 75/ 53, 106/ 23: *erkek adam, savaşçı, er, koca*].

ärän: Askerler [KT K 8-9; Maitri. 31-1, AY. 187-7, Üİ. 124b 3; DAS 248, DAS 1026; AY 111/16; AY 355/13].

athg: Atlı asker; süvari [T 4, 24; Tes K 3; Ta K 2; Ta D 2, 6; ŞU D 2].

sınar: Ordunun iki kanadından biri [BK D 32; SUK, Sa23-5; ED 840b; TT III 60; U II 29; TDS_Li 410, ATS 154: *taraf, yön*; Üİ. 101b 5; EUTS; AY. 135-21; DAS 18; KİP 218; Maitri 47-1; Üİ 101b 5: *İstikamet, yön, taraf, cihet*].

⁵ içre *içeri* – içkerü *içeri* [Tekin, 2014, 22; Ölmez, 2013, 81, KT, G12; AYKaya 414, 609; İKP, 15, 4-5, 39, 8; Chuas, A34; USp78; SUK, WP01; SUK, WP02; JW-Li, 1.13].

sü: Asker, ordu [KT D 2; BK D 3; S 4/5, 4/6 (*ordu*); Ye 10/8, 43/3 (*asker*); T 1 D 7; T 1 K 5, 7, 9, 11; T 2 B 1; T 1 G 7; T 1 D 1; T 1 G 9; T 1 K 4, 6, 9; T 2 B 8; IrkB 55; İKP 117; Maitri. 1-27].

yadag: Yaya asker, piyade [KT D 27, 28, 32; BK D 22-23, 32; BK G 1; T 4, 25; ŞU G 9; AYKaya 384-16; Maitri. 60-7].

yağıcı: Savaşçı, savunmacı; asker [T 49-50; Ye 44/5-3, 71/5; Maitri .82-26: *yağıcı* ‘hasetçi, kinci’ Maitri. 5-9, AY. 193-17: *yağı* ‘düşman’; T I G 2, 3 *yağı*].

yarıklıg:⁶ Zırhlı asker [T 53-54; EUES 868].

1.18.2. Savaş Araç Gereç Adı

süngü: Süngü, mızrak [KT D 35; BK D 26-27; T 28; AY 176/15; Maitri. 33-39].

1.19. Sayı Adları

1.19.1. Asıl Sayı Adları

altı bıñ: Altı bin [T 1 G 9; SUK, Sa05 -1; ED 130: *altı*].

eki bıñ: İki bin [T 16: T 1 G 9; SUK, Sa03-5; ED 100: *iki*].

on tüman: Yüz bin [T 36: T 2 B 1; SUK, RH04-4; ED 166: *on*].

1.19.2. Belirsiz Sayı Adları

eki üç bıñ: İki üç bin [T 14:T 1 G 7].

eligçe / äligçä: Elli civarında [T 42:T 2 B 7].

1.19.3. Topluluk Sayı Adları

büçägü: Bu üçü birlikte [T 12-13].

üçägü: Üçü, her üçü, üçü bir arada [T 21:T 1 D 4;SUK, Sa26-7: *üçegü, üçgü, üçgün*].

1.19.4. Onluklar Arası Sayı Adları

üç otuz: Yirmi üç [T 19: T 1 D 2].

1.20. Unvan Adları

apa tarkan: Yüksek bir askeri unvan [T1 K 10].

ayguç: Kağan sözcüsü, danışman; akıl veren, devlet görevlileri için kullanılan unvan; söyleyen, nasihat veren, komutan [T 10, 20-21; T 2; T 49-50; SUK, EM01-3; ED 271a].

boyla bala tarkan: Yüksek bir askeri unvan [T 1 B].

buyla / bıla: Göçebe boylarının ve ordunun gönderileceği yerleri belirleyen üst düzey bir unvan [BK G 13-15; T 6-7].

çad ~ şad: Yabgu ile birlikte Kağan’dan sonraki en yüksek rütbe olan Kağan’ın erkek kardeşine veya oğluna bizzat ihsan ettiği bir unvan [KT D 14, 17, 27; BK D 12, 15, 22, 28; KT K 11 T 41; T 31; O 6, 8; ŞU D 7].

elig ~ ilig: Hükümdar [Ye 15-3/5109-4/6; AY 318/13, 349/3, 359/14; BT XX; EUA 476, 966, 1547].

⁶ **yarık:** Zırh [ÇBM 335, 362].

kagan: Kağan [BK B 6-7; BK D 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20-21, 22-23, 27, 28, 35, 36; KT G 3, 8-9, 9, 9-10, 11, 12; BK G 9, 10, 13-15; 15, BK GB; BK K 6, 6-7, 9, 9-10, 11, 13-14; KT D 3, 4, 5, 6-7, 7-8, 8, 11, 12, 14, 15-16, 16, 17, 18, 18-19, 20, 23, 25-26, 27-28, 30, 31, 35, 38; T 5, 6, 9, 10, 12, 15, 18, 19, 20, 21, 24-25, 30, 33; O 1, 1-2, 12; Tes B 5; Tes K 1, 5; Tes D 1; Tes G 1; ŞU B 3; Ta B 5; Ta G 6; AY 29/10].

kan: Han. Kağan [Ye 32-5/5, 37-1/2, 55-1/1, 147-4/11, 11-1/5, 73-2/7, 29-6/5, 30-4/5, 3-6/1, 10-4/1, 10-4/6, 10-5/2, 10-6/6, 10-7/11, 11-8/2, 24-2/2, 25-3/2, 38-2/2, 42-1/8, 44-4/2, 52-1/5, 5-2/12, 13-5/3, 51-2/2, 53-1/8, 59-7/2, 61-1/2, 149-4/4, 32-14/2, 24-7/2, 48-2/4, 13-3/5, 25-6/1; T 2, 3, 28, 34; Tes B 4, 5, 6; ŞU K 7, 9; ŞU D 11-12; Ta D 8; Ta G 1-2, 4; Ta B 6-7; Ta K 1, 2, 3, 4; Ye 3/9, 10/4, 10/7, 11/3, 25/3, 25/6, 29/7, 42/8, 51/2, 52/1, 60/2, 61/3, 98/3, 108/4; SUK, Sa02-17; M III 19, 4; LAT; ED 630a; EUA 477, 556, 835, 837, 838, 1185; İKP IV. 6, VIII. 2, İKP XI. 1; Maitri 35-30].

tarkan ~ tärkän: Yüksek bir unvan [Ye 30-2/3, 32-2/1, 52-1/2, 147-3/11, 149-1/3, 152-2/5; KT B; BK G 13-15; T6-7; T 34; KÇ 1; S 3].

tutuk: Askeri vali bölge yöneticisi [T D 38; ŞU D 11; ŞU G 2, 11; Ye/46/2; SUK, PI01-30; ED 452b: *tutug*, *tutgug* (rehin)?].

yabgu: Şad ile birlikte Kağan'dan sonraki en yüksek rütbe [KT D 14; BK D 12, 28; T 41-42; Tes B 5, 6; ŞU D 7; ŞU K 11-12; Ta G 5; Ta K 3-4].

1.21. Oymak - Budun Adları

bod: Boy, kabile [T 3-4, T 59-60].

2. ÖZEL ADLANDIRMALAR

2.1. Kavim Adları

Az: Az kavmi [KT D 19; KT D 20; BK D17; BK D 16; T 1 D 6,7].

Kırkız: Bugünkü Hakasların [Yenisey Kırgızlarının]. atası olan Türk boyu [KT D 14; BK D 12; KT D 4; BK D 5; BK D 5; KT D 17; BK D15; KT D 20; BK D 17; KT D 20; BK D 17; BK D 20; KT D 25; KT D 35;KT D 36; KT K 13; BK D 26; ŞU D11-12; T 1 D 3, 6; T 1 K 3, 4, 5 (T 20, 23, 27, 29)].

Kıtañ: 10. yüzyılda Çin'de Liao sülalesini kuran, sonraki yüzyıllarda batıya yönelerek Karahıtayları oluşturan proto Moğol halk [KT D 4; BK D 5; KT D 14; BK D 12; KT K 11-12; KT D 28; BK D 23; BK G 2; BK G 7; KÇ 17; T 1G 2, 3, 4, 5, 7; T 2 G 5; SUK, Sa24-2: *kıtay*, *kity*].

Mançud: Mançular [T 2 G 1].

Oguz: Tola ve Selenge kıyılarını yurt tutan Türk boyu [KT D 22; BK D 18; KT D 28; KT D K 6; KT K7; KT K 8; KT K 13; BK D 32; BK D 33; ŞU G 8; O 5; Ta D 2; Ta K 1; T 1 B7; T 1 G 5, 8, 9; T 2 K 4; T 1 G 7; T 1 G 1; T 1 D 5; T 2 G 5; T 1 G 3 (T 10-11, 12-13, 14, 15, 16, 22, 49, 62)].

On Ok: Köktürk Kağanlı'nın batı kanadını oluşturan on kabilelik Türk boyu [KT G 12; BK K 15; KT K 13; ŞU K 11; T 1 D 2; T 1 K 6, 9; T 2 B 7, 8 (T 42-43, 43)].

Saka: Orta Asya'daki Hint-Avrupalı kavimlerden biri [T 2 G 1 (T 45-46)].

Sir: 8. yüzyılın ikinci çeyreğinde Köktürklerle karışan bir Türk boyu [BK D 1-2; T 1 B 3; T 1 G 4; T 2 K 2, 3, 4 (T 3-4; T 11; T 59-60; T 61; T 62)].

Sogdak: Hint-Avrupa kökenli bir kavim, Soğutlar [KT D 31; KT D 39; BK D 24-25; ŞU B 5; Ta K 67; T 2 G 2 (T 45-46)].

Tarduş: Altayların batısında yurt tutan ve Tölis kavmine mensup olan bir Türk boyu [KT D 13; BK D 12; BK D 12-13; BK D 14-15; BK G 14-15; BK G 13-15; O 5; ŞU D 7; 3. HT 2; KÇ 14; Ta K 6; Ta B 6-7; 14. HT 3; ŞU D 7; Tes B 6; T 1 K 7; T 2 B 6 (T 31; T 41)].

Tabgaç / Tawgaç: Çin [T'o-ba]. kavmi [KT G 4-5, 5, 11, 12; BK K4; KT D 4; BK D 5; KT D6-7; BK D D 7; KT D 7-8; BK D 7; KT D 8; BK D 8; KT D 9; KT D 14; BK D 9; BK D 12; BK D 12; KT D 28; KT D 31; BK D 25; KT K 12; BK K 14; BK D 7; BK D 35; BK D 39; BK D 23; O 2; O 5; Tes K 5; ŞU G 8; ŞU B 5; Ye 11/3; KÇ 12; ŞU B 3; Ta K 6; T 1 B 1, 2, 2, 7; T 1 G 2, 3, 4, 5, 5, 7; T 1 D 2; T 1 K 6 (T 1; T 2; T 6-7; T 9; T 10; T 11; T 12-13; T 14; T 19; T 48-49); Ye 11-1/4; EUA 802, 863, 1008, 1057, 1080, 1151, 1182].

Täzik/Tezik: Arap kavimleri [KÇ 16; T 2 G 1 (T 45-46)].

Tokar: Hint-Avrupa kökenli bir kavim. Toharlar [T 2 G 1 (T 45-46)].

Tokuz Oguz: Dokuz boydan oluşan Oğuzlar [KT G 1-2; KT K 4; KT D 14; BK D 12; BK D 1-2; BK D 35; O 6; ŞU K 3; ŞU K 5; KÇ 16; T 2 G 1; T 2 G 2 (T 9)].

Türgeş / Türgiş: On Okların Tu-lu koluna mensup batıdaki Tölis boylarından biri [KT D 18; KT D 36-37; KT D 37; KT D 38; KT K 13; KT D 38; KT D 39; BK K 9; BK D 16; T 21, 29; BK D 27; KÇ 15; ŞU G 5; Ye 37/3-3; ŞU B 1].

Türk ~ Türük: Türk [KT G 1; BK K 1; KT G 3; BK K2; BK K 5; KT G 6-7; KT G 8; BK K 6; BK K 8; KT G 8; KT G 10; KT G 11; BK K 8; KT D 1; BK D 3; BK D 4; KT D 2-3; KT D 10; KTD 1-11, 13, 16; BK D11-12, 14; KT D 22; KT D 21; KT D 22; KT D 23; BK D 19; BK D 18-19; KT D 26-27, 34; KT K 6-7; BK D 34; KT B; BK K 13; BK K 13-14; BK G 13; BK D 1-2; BK D 1-2; BK D 2; BK D 9; BK D 10; BK D 10; BK D 20-21; BK D 33; BK D 36; BK G 13-15; Ye 32-5/4; BK G 15; O 2; O 3; KÇ 6; KÇ 8; ŞU K 4; ŞU K 10; ŞU G 8; ŞU B 8; Ta D 7, 8; T 1 B 1, 2, 3; T 2 G 2, 4, 10; T 1 D 1, 3, 5 (T 1; T 2; T 11; T 17; T 18; T 22; T 46-47, 53-54; T 58; T 59-60); T 1 D 1; T 2 G 2, 6; T 2 D 4; T 2 K 2, 3, 4; *türük*; SUK, Sa19-6; ED 542; U III 82, 15; SUK. II (s.34: Sa15.11), (s.34: Sa15.13)].

2.2. Kişi Adları (Kağan Adları)

Aşok <Skr.: Soğd kavminin lideri [bk.Sertkaya, 2004:367] [T 2 G 2 (T 46)].

Bilgä Kağan: İleriş Kağan'ın büyük oğlu, II. Köktürk Devleti kağanı [KT G1; BK K 1; BK D 1; BK G 13; BK G 13-15; BK GB; BK B2; T 58; T 62; O 10; O 11].

Bögü Kağan: Kapgan Kağan'ın kişisel adı ve unvanı (bk. Sertkaya, 1995:5-9) [T 1 K 10; T G 6 (T 34; T 49-50)].

İleriş/Elteriş Kağan: II. Köktürk Devleti kurucusu, Kutlug Kağan [KT D 11; BK D 10; O 11; T 1 B 7; T 2 G 4, 6; T 2 D 4; T 2 G 6 (T 6-7; T 48-49; T 54-55; T 59-60; O 4; T 61)].

İnal kagan / İnel Kağan / İni İl Kağan: Kapgan Kağan'ın oğlu, babasının ölümünden sonra II. Köktürk devletini kısa süre yöneten 3. Kağan (Sertkaya, 1995: 76-98) [T 1 K 7; T 2 G 1 (T 45-46)].

Kapgan Kağan: İleriş Kağan'dan sonra tahta geçen II. Köktürk Devleti kağanı [Sertkaya, 1995: 15-18] [KÇ 2-3; O 4; T 2 D 1; T 2 K 2, 3 (T 51, 59-60, 61)].

Ku: Oğuzlar tarafından Çin'e elçi olarak gönderilen kişi [T 1 G 2].

Küçlüg Kağan: Kırgızların liderinin adı ve unvanı [T 1 D 3].

Tarduş Inançu Çor: Kül Tigin'in cenazesine katılan Kırgız Kağanı temsilcisi [T 9].

Toņra Āsim / Toņra Eşim: Tokuz Oğuz liderinin Kıtay'a gönderdiği Tonra boyundan temsilci [T 1 K 2 (T 9)].

Tonyukuk: İleriş, Kapgan, İnel ve Bilge kağanların ayguçısı. Tonyukuk'un kişi adı ve unvanı [T 1 B 1, 5, 6; T 1 G 8, 10; T 1 K 7, 10; T 2 B 2; T 2 G 3; T 2 D 8; T 2 K 1, 3].

Türük Bilge Kağan: Türk Bilge Kağan [T 2 G 6; T 2 D 8; T 2 K 4].

2.3. Yer Adları

2.3.1. Geniş Bölge Adları

Ötükän: Kağanlık merkezi. I., II. Köktürk Devleti'nin ve Uygur Kağanlığı devletlerinin kağanlık merkezi olarak kullandığı yer. Moğolistan'ın Zavhan aymak suları içerisinde bulunan ve Hangay Dağları'nın en yüksek bölümünü oluşturan Otgon Tenger Dağı civarındaki yerler [KT G 3; BK K 2; KT G 4; BK K 3; KT G 4; BK K 3; KT G 8; BK K 6; BK K 6; KT G 8; KT D 23; BK D 19; T 17; T 15; ŞU K 2; ŞU D 7; ŞU D 9-10; Ta D 3-4; Ta G 6; Ta B 1; Ta B 4; Ta B 5; 7. HT 2; T 1 G 8, 10; BT XXVI (s.251 134.1-16); MO. (s.84-85 15.1-15), (s.110 20.9-10); TKMÖ (s.205-206 457-464); M I (s.12 T.II D.173a 13-20); M III (s.35 Nr.15 T.M.47(M.919) 16-20)].

Şantunç: ⁷ Tai-shan dağlarının doğusunda bulunan toprakların genel adı. "Çin'in kuzeydoğusunda bulunan bugünkü Hebei bölgesi. Bu yer adı Köl Tegin ve Bilge Kağan yazıtlarında *şantunç yazı*, Tonyukuk yazıtında ise *şantunç balık* biçiminde tespit edilmiştir." (Aydın, 2019:142) [T 1 D 1, 2, 3 (T 18, 19); BK K 2; KT G 3; KT D 17; BK D 15].

2.3.2. Geçit Adı

Temir Kapıç: ⁸ Demir Kapı. Sir Derya'nın batısında Belh- Semerkant yolu üzerinde bir geçit [KT G3-4; BK K3; KT D 2; BK D3-4; KT D 8; BK D 8; KT D 17; KT D 39; BK D 15; TT 44-45; T 2 G 1, 2 (T 46-47); KÇ 16; HTB II-V].

⁷ "Yazıtlarda yer alan şantunç yazı-Şantung Ovası akla hemen bugünkü şandunç'u (山東 Shandong) getirmekteyse de coğrafya olarak kastedilen yerin bugünkü Shandong olmayıp 河北 hebei (ho-pe) olduğu gösterilmiştir (bk. Wang Ching-ju, 1944, s. 81 ve Herrmann'ın tarihî haritasına göre Ho-pe)." [Ölmez, 2010:629].

⁸ "Yazıtlarda görülen ve bugün Türklerin yaşadığı çeşitli coğrafyalarda karşımıza çıkan yer adlarından birisi de temir kapıç-Demir Kapı adıdır. Temir Kapıç, beş kez KT yazıtında, dört kez BK yazıtında, iki kez Tunyukuk yazıtında, bir kez de İhe Hüşötü yazıtında benzer ifade ve tanımlamalarla geçer. Buna göre Demir Kapı Türklerin yerleşim alanlarını gösterirken batıdaki sınır için en uç noktayı (doğuda bu Kadirkan Dağlarıdır) göstermektedir: ilgerü: kadirkan: yışka tegi: kërü temir kapıçka: tegi: konturmuş-Doğuda Kadirkan Dağlarına, batıda Temir Kapıç'a değin iskân ettirmiş (KT D 4). Aynı zamanda Soğdları düzene sokarken, denetim altına alırken sefere çıkıldığında -İnci Irmağı'ndan (Sir Derya) ötede, bu ırmak aşılarak ulaşılan bir noktadır: sogdak: bodun : éteyin téyin: yëncü: ügüz: keçe: temir kapıçka: tegi: süledimiz-Soğut halkını düzene sokayım diye Sir Derya'yı geçip Temir Kapıç'a kadar sefer ettik (KT D 39). Bunun dışında, Tunyukuk'un yönetimine değin Türk halkının bu bölgeye ulaşmışlığı, -Demir Kapı'ya kadar sefer etmişliği de hiç yoktur: türük bodun : temir kapıçka : tënsi oğlu : ayıçma tagka : tegmiş idi yook ermiş —Türk halkı Temir Kapıç'a (G 3)-Tanrı Oğlu denen dağlara (kadar) hiç ulaşmamıştı. (T II G); yëncü ügüzüç keçip, temir kapıçka, tezikke tegi sü[lep anç]a kazgantı —Sir Derya'yı geçip Demir Kapı'ya, Taciklere (?) kadar sefer ederek böylece (savaşı) kazandı (İhe Hüşötü Doğu 4). Eski Türk yazıtlarından sonra söz konusu yer adıyla uzun süre karşılaşılmaz. Coğunluğu Budist çeviri metinlerine dayanan Eski Uygurca metinlerde de sözcük karşımıza çıkmaz. Sözcükle ancak 11. yüzyılın ilk yarısında Beşbalıklı Şingko Şeli Tutung'un Çinceden Uygurcaya çevirdiği Xuanzang

2.3.3. Göl ve Irmak Adları

Ak Tärmäl/Ak Termel: Hanghay Dağları'nın kuzeyinde, Kırgızlara giden yolda bir ırmak. Tannu Ola silsilesi arasındaki ırmaklardan biri [T 1 K 1 (T 25)].

Anı / Anı Sub: Batı Sayan'ın kuzey yamaçlarından doğup Abakan'la birle erek Yenisey'i besleyen ırmaklardan biri [T 24, 27 (T 1 K 3); ŞU D 10].

Ertiş Ügüz: Altay dağlarının güney eteklerinin batısındaki İrtiş ırmağı. Batı Altaylardan çıkıp kuzeye doğru akıp Ob-Obi İrmağı ile birleşen bir ırmak [T 1 K 11; T 2 B 2].

İngek Kölek: İngek gölcüğü. Tula İrmağı yakınlarında bir göl [T 1 G 8].

Kök Öñ: Gobi Çölü'nün ortalarında bulunan Ongin ırmağı [BK GD; T 1 G 8 (T 15)].

Taluy Ügüz:⁹ Taluy ırmağı. Sarı Irmak'ın büyük Okyanus'a karıştırdığı yerdeki büyük havuz [KT G 3; BK K2; T 1 D 1, 2 (T 19); BT II (s.45 1025-1027); AYS 0591, 0484, 0485, 0591, 0631, 0663, 0664, 1138; El; EUA 111, 163, 288, 393, 989]. bk. *ögüz/ügüz*

Togla/Tugla: Moğolistan'da bulunan Tula ırmağı [T 1 G 8].

Yinçü Ögüz: Sir Derya [Seyhun]. ırmağı [KT D 39, G 3-4; BK K 3; KÇ 16; T 2 B 9 (T 44-45)].

2.3.4. Dağ ve Tepe Adları

Altun Yış: Altay dağları. Rus ve Moğolistan olarak ikiye ayrılan silsileden Moğolistan Altay Dağlarıdır [T 1 D 3, T 1 K 7, 8, 11, T 2 B 2 (T 31, 32, 35); KT D 36-37; BK D 27; Ta B 5].

Çogay /Çugay Yış: Yin-shan dağları, Sarı Irmak'ın büyük dirseğinin kuzey yakasındaki dağ silsilesi [KT G 6-7; BK K5; T 1 B 7 (T 7)].

Kögmen Yış: Tuva Cumhuriyeti sınırları içerisindeki Tannu Ola Dağları [T 1 D 6; T 1 K 4].

Biyografisi'nde karşılaşıyoruz. Biyografi, 7. yy.da Çin'in başkenti Chang'an'dan (長安, bugünkü Xi'an 西安) yola çıkıp Batı Türk Kağanlığının sınırlarından Hindistan'a ulaşan ve burada 15 yıldan fazla bir süre Budist mabetlerde, manastırlarda üstadlarla değışik metinleri okuduktan sonra benzer yolla tekrar Çin'e dönmüş olan Xuanzang'ın seyahatini ele alır. Öğrencileri Hui-li ve Yan-cong'un kaleme aldıkları 10 bölümlük hayat hikâyesinde iki kez, II. ve V. bölümlerde —Demir Kapı ile karşılaşıyoruz (Xuanzang ile ayrıntılı bilgi için bk. Mayer 1992). Geçidin adı Çince de -demir (鐵 tie) ve -kapı, geçit, dervaze (門 men) sözcüklerinden oluşur: 鐵門 tie men. Çince metinde iki kez görülen Demir Kapı geçidi ilk geçtiği yerde ayrıntılı olarak tanımlanır: Buhara ve sonra da Kuşana'dan öteye giden Xuanzang 300 li (150 km) sonra dağların arasından geçer ve Demir Kapı'ya girer. Dorukları dar ve tehlikeli, demir filizleri içeren kayalıkların bulunduğu bir yerdir. Bu kayaların üzerine bir kapı inşa edilmiş, kapının da üzerine birçok demir zil takılmıştır. Demir Kapı denmesinin nedeni budur. Burası Türklerin uçtaki hisarıdır. Demir Kapı'dan öteye gidilince Toharların ülkesine ulaşılır. Eski Uygurca metinlerde ve ilk dönem Arap harfli Eski Türkçe kaynaklarda (DLT ve KB) Temir Kapı ile karşılaşılmaz. Orta Asya coğrafyasına ilişkin İslamî kaynaklar arasında Camiü't-tevârih'te -Demir Kapı ile karşılaşırsa da metnin Farsça aslında Afganistan'da yer alan Demir Kapı ile Kafkasya'da yer alan Demir Kapı (Derbent) arasında tam bir ayırım gözetilmez. ... Xuanzang Biyografisi'ndeki bilgiler, Demir Kapı ve Türklerin burayla olan bağı konusundaki en eski bilgilerdendir. Yine konuyla ilgili olarak yazıtlardan sonraki ilk ve en eski Türkçe kaynak da Xuanzang Biyografisinin Eski Uygurca çevirisidir (Ölmez, 2010:629-630)."

⁹ **taloy** < Çin. 大流 da liu deniz ED 502a; EUA 111, 163, 288, 393, 989, 1433, 1532, 1544; AYS 0484, 0631, 0664, 1138; Kİ 019, 020, 023, 177, 204, 209; IrkB 3]. **ügüz:** Irmak [EUA 111, 163, 288, 393, 647, 942, 989, 1433; Kİ 019, 084, 177, 209; IrkB 43].

Äk Tag/ Ek Tag: Demir Kapı yakınlarında bir dağ. Tinsi Oğlu Dağı; Altay dağlarının batı bölümündeki silsile. “Tonyukuk yazıtındaki biçimiyle *beñlig ek tag* Pamir Dağları’nın kuzeybatı silsilesini oluşturan Altay Dağları’nın batı bölümünde olmalıdır.” (Aydın, 2019: 141) [T 2 B 9 (T 44-45)].

Iwırbaş: Bugün Hakasya’da bulunan Ona Irmağı’nın güney veya güneydoğusunda bulunan bir dağ veya tepe [T 1 K 2].

Tinsi/Tensi Oğlu: Altay dağlarının batı bölümünde bir silsile, *Ek Tag*. Demir Kapı yakınlarında bir dağ. “Yalnızca Tonyukuk yazıtında tespit edilen Ek Tag’a Çinlilerin verdiği ad olmalıdır.” (Aydın, 2019: 142) [T 2 B 9; T 44-45, 46-47 (T 2 G 2, 3)].

2.3.5. Şehir ve Ülke Adları

Beş Balık:¹⁰ 8. yüzyılda Basmların oturduğu şehir; Çin Halk Cumhuriyeti’nde Sincan Özerk Uygur Bölgesi’nin kuzeydoğusunda MÖ.206 - MS.220 yıllarından bu yana kurulu olan bir şehir kalıntısıdır. [BK D 28; 14. HT 3-4; KÇ 11; BT XXVI (s.59-60 7.1-16), (s.89-90 22a.1-21), (s.142 55.15-26), (s.147 60.1-12), (s.274-275 156.1-13); BT XXV (s.152 1518-1524); (s.188 2037-2055); MO. (s.58 7.12-17); HTB.VI (s.02-103 1807-1818): *beş balık ~ beş balıq ~ beş baliq ~ beş balık*; TS. IX, X (s.158 1-7)].

Bulçu: Urung Irmağı’nın döküldüğü Fuhai Gölü’nün güney ucunun biraz doğusunda bulunan Buluntogoy kasabası [T 1 K 11].

Kordan: Doğu Türkistan’da bir kent, Hoten [T 1 G 7 (T 14)].

Şantun Balık: Şantun şehri. (bk. *Geniş Alan Adları*)

Tabgaç: Çin. (bk. *Kavim Adları*)

2.3.6. Bölge - Toprak Parçası Adları (Çöl-Ova Adları)

Kara Kum: İltiş’in kışlık ordugâhı, Yhin-shan’ın [Çogay Yış] kuzeyinde, Çin kaynaklarında Hei-sha-ch’eng olarak geçen bölge. Gobi Çölü’nün güney bölümlerinde, Ordos civarında bir çöl [T 1 B 7 (T 7); ŞU K 8; Ta D 7].

Yarış Yazı: Tarbagatay ve Tanrı dağları arasındaki Çungarya ovası [T 1 K 9, 2 B 1 (T 36)].

Sonuç

UNESCO’nun 2020 - 2021 anma ve kutlama etkinlikleri içerisinde “Bilge Tonyukuk Abidesinin Dikilişinin 1300. Yıldönümü” adıyla *Tonyukuk Yazıtları* etkinlik kapsamına alınmıştır. Daha önce Tonyukuk Yazıtlarındaki adları diğer Köktürk harfli yazıtlardaki örnekleriyle karşılaştıran ve ad bilimsel inceleme yapılan çalışmanın¹¹ devamı niteliğinde olan bu çalışmada da Tonyukuk Yazıtları ile Eski Uygur Türkçesi eserleri karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda dilde devamlılık ve ileri ögeler gibi ifadelerin varlıkları belirlenmiştir. İlk yazılı metin örneklerinin taşlara yazılmasına rağmen bu tür ögeleri barındırması dikkat çekicidir. Söz varlığında gelişme ve değişme gösteren Eski Uygur Türkçesi dönemiyle ilk yazıtların karşılaştırılmasının sebebi bu değişim ve gelişim içerisinde özellikle adlar bakımından bunların varlığını gözler önüne serme düşüncesi yatmaktadır.

¹⁰ **balık:** Şehir, kent [SUK, WP02-15; ED 336; İKP XXXIX. 8; UD 548; ÇBM 27; HTB 1736].

¹¹ Efe, Kürşat (2020). “Tonyukuk Yazıtındaki Adların Diğer Yazıtlardaki Örnekleriyle Karşılaştırılması ve Ad Bilimsel İncelemesi”, *Tonyukuk Kitabı*, İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayınları, 157-176.s.

Yazıtlarda yer alan Şantuñ adı / ovası farklı adla geçmektedir [hebei (ho-pei)]. “Askeri vali bölge yöneticisi” anlamına gelen “tutuk” sözcüğü yine bu dönem eserlerinde yer almazken ses benzerliği olan “*tutug, tutgug* (rehin)” sözcüğü yer almıştır. “Äk Tag/ Ek Tag, Ak Tärmäl/Ak Termel, Altun Yıñ, Anı / Anı Sub, apa Tarkan, arkuy, Aşok<Skr., at orukı, atlıg, Az, Bilgä Kagan, Boyla Bala Tarkan, Bögü Kagan, Bulçu, bulganç, buyla / bıla, büçägü, Çogay /Çugay Yıñ, çöl, çub, eki üç bıñ, eligçe / äligçä, Ertiñ Ügüz, ıda taşda, Iwırbaş, iç, içrä, İleriş/Elteriş Kagan, İnäl kagan / İnel Kağan / İni İl Kagan, İnigek Kölek, Kapgan Kagan, karagu / kargu, koduz, Kordan, Kögmen Yıñ, Kök Öñ, köläk/kölek, Ku, kurı, kuz, Küçlüg Kagan, Mançud, Saka, Sir, şad / çad, Tarduş, Tarduş Inançu Çor, tarkan / tärkän, tarkınç, taş, Tazık/Tezik, tıl, Tinsi/Tensi Oğlu, Togla/Tugla, Tokar, Tonyukuk, Toñra Äsim / Toñra Eşim, Türgeş / Türgiş, Türük Bilge Kagan, ubut, üç otuz, yabgu, yağıçı, yälmä, Yarış Yazı, yırı, yırıdın, Yıñçü Ögüz, yukaru” gibi sözcükler ise sadece Tonyukuk Yazıtında yer almış, Uygur eserlerinde izlerine rastlanmamıştır.

“Agıl, altı, är, ärän, alp, arıg, at, ayguçı, бага~baka, başlıg, bärü, biri, boguz, buga ~ buka, eki, el / el / il, ıt (köpek yılı), kagan, ı (ağaç/ağaçlık arazi), kan, kar, kara, karı, keçig, kıyın, kızıl, kişi, köl, köñül, kün, күntüz, küräg, on, oruk, ögüz, öñ, öñdün/öñtin, ört, sıñar, sünüg, tag, tägrä, tañ, tär/ter, tewe, tün, üçägü, sarıg / sarıg, ülüg, yadag, yan, yer/yir, yerçi, yıñ, yol” sözcükleri Tonyukuk Yazıtları’nda kullanıldığı gibi Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde de varlığını devam ettiren sözcüklerdir. Ayrıca “Beş Balık, Kıtany/Kıtay, Ötükän, Tabgaç / Tawgaç, Taluy Ügüz, Türk” gibi özel adlandırmalar da ortak olan diğer sözcüklerdir. Bazı sözcüklerde doğal olarak ses - şekil değişimleri görülmüştür. Örneğin “yazı” (ova) sözcüğü yer yer “yaşı” olarak bazı metinlerde yer almıştır; “sub” sözcüğü “suw/suv” şekline geldiği gibi Tonyukuk’ta “ırmak” anlamında kullanılan “sub” yerine “suvag” sözcüğü kullanıma girmiştir; kiyik “käyik”, tawışgan “tabışgan/tavişgan”, kümüş “kümüş, kümiş, küsmiş” ve ürün “yürün” şeklinde metinlerde kullanılmaya devam eden sözcüklerdendir. “Sınar” Tonyukuk Yazıtlarında “ordunun iki kanadından biri” anlamına gelmekteyken Uygur dönemi eserlerinde “*taraf, yön*” anlamındadır. Ayrıca “ugur” “yol” anlamındayken bu dönem eserlerinde “zaman, fırsat, vesile” anlamlarında kullanılmıştır. Zırh” anlamındaki “yarık” kullanılmaya devam ederken doğrudan “yarıklıg” sözcüğü yer almamıştır.

Tonyukuk Yazıtlarındaki adlar, gerek adların verilme durumu gerekse en eski devir Türk zihin yapısını yansıtmaları bakımından her açıdan önemlidir. Bu çalışmada yazıtlardaki adlar, ad bilimsel sınıflandırma yöntemine göre ayrıştırılmış, Eski Uygur Türkçesindeki örnekleriyle karşılaştırılmış ve ortak söz varlığı belirlenmiştir. Türkçenin en eski belgelerindeki söz varlığının kanıtları ortaya konulmakla birlikte bunların devamlılığı gözler önüne serilmiştir. Varlıklara ad verme yönünden adların Türk zihnine ait sözcük ağlarının ve kavram alanının boyutları ortaya konulmuştur. Türk dilinin devamlılığı ve eskiliği adına önemli veriler elde edilen bu çalışma eski metinler üzerinde başka ad bilimsel çalışmaların yapılmasına önayak olacaktır. Böylelikle geçmiş dönemlerin dil ve zihin yapıları daha ayrıntılı olarak aydınlatılacaktır.

Kısaltmalar

Ad01- Ad02-Ad03	: Sammlung uigurischer Kontrakte VII
Alt.Gr.	: Eski Türkçenin Grameri
AY	: Altun Yaruk
AYKaya	: Uygurca Altın Yaruk (Suvarnaprabhasottama- sutra)
B	: Batı Yüzü.
BDS	: Beş Dilli Mancuçe Sözlük
Biger	: Biger / Beger Yazıtı
BK	: Bilge Kağan Yazıtı
bk.	: Bakınız
BÖ	: Bahşı Ögdisi
BT	: Berliner Turfantexte
BT XXV(1)	: Berliner Turfantexte XXV: Kşanti Kılguluk Nom Bitig
BTXX	: Vimalakīrtinirdeśasūtra (<i>Bk. Zieme 2000</i>)
BTXXIII	: Zieme: Magische Texte des Uigurischen Buddhismus (2005)
Clark	: Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan
COUL	: Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road
Ç	: Çoyr Yazıtı
ÇBM	: Çaçtani Bey Masalı (Hikâyesi)
Çeş (Hukuk)	: Çeşitli Eserler - Hukuk Belgeleri (<i>Bk. Keskin 2020</i>)
D	: Doğu
DAS	: Daśakarmapathāvadānamālā (Bk. Elmalı 2016)
DLT	: Divanü Lügati't-Türk
E1	: Zieme: Ein uigurischer Erntesege
ED	: An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish
Eleg	: Elegest Yazıtı
EUA	: Eski Uygurca Abitaki Metinleri
EUES	: Eski Uygurcanın El Sözlüğü (<i>Bk. Wilkens 2021</i>)
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Fam.Arch	: A Late Uyğur Family Archive
G	: Güney
GB	: Güney Batı
GD	: Güney Doğu

H I, II / Heilk	: Heilkunde I, II / Zur Heilkunde der Uiguren
HamTouHou Houang.	: Hamilton: Manuscripts ouigours du IX-X siecle de Touen-
Hoichz	: <i>bk.</i> Zieme 1986
HT	: Hoytu Tamir Yazıtı
HTB	: Hsüan - Tsang Biyografisi
Huast.	: Huastuanift / Chuastanift
IrkB	: Irk Bitig
İKP	: Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası
JW-Li	: Li Jingwei: Tulufan Huihu Wen Shehui Jingji Wenshu Yanjiu
K	: Kuzey
KB	: Kuzeybatı Yüzü
KÇ	: Köl-İç Çor
KD	: Kuzeydoğu
Kİ /KİP /KP	: Kuanşi İm Pular
KT	: Köl Tigin
LAT	: <i>bk.</i> Bang - Arat 1987: <i>Lieder aus Alt-Turfan</i>
M / Man.	: Türkische Manichaica aus Chotscho/ Manichaica
Maitri.	: Maytrisimit
Mängi	: Zieme: Mängi bulzun!-Ein weiteres Neujahrssegen
Mi01-Mi33 (Mi04)	: Sammlung uigurischer Kontrakte V
MO.	: Manuscripts Ouïgours Du IX-X Siècle de Touen-Houang
O	: Ongin
PI 01- PI 02	: Sammlung uigurischer Kontrakte VI (<i>Bk.</i> Yamada 1993)
RH01-RH14	: Sammlung uigurischer Kontrakte II (<i>Bk.</i> Yamada 1993)
S	: Suci Yazıtı.
Sa01-Sa29	: Sammlung uigurischer Kontrakte III
Sayit-Yüsüp	: Kadimki Uygur Yezikidiki Vesikalar
Shōgaito	: Mashahiro Shōgaito (1987)
SUK	: Sammlung uigurischer Kontrakte
ŞU	: Şine Usu Yazıtı
T	: Tonyukuk Yazıtı
T1	: Tonyukuk 1. Taş
T2	: Tonyukuk 2. Taş

Ta	: Taryat Yazıtı
TDS_Li	: bk. Li 2004
Tes	: Tes Yazıtı
TezcanHt	: Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm
TKMÖ	: Türk Kaynaklarında Maninin Öğretisi
TT VIII	: Türkische Turfan-Texte VIII (<i>Bk.</i> Gabain 1654)
TT	: Turkische Turfan Texte
TugDok	: Uygurskie Delovie Dokumentı
U	: Uigurica
U3h/ UÜH	: Uygurca Üç Hikâye: Uigurica IV - B, C, D
USp.	: Radloff, W. Uigurische Sprachdenkmäler
Üİ	: Üç İtigsizler
Vas (Hukuk)	: Vasiyetnameler – Hukuk Belgeleri (Bk. Keskin, 2020)
WP01- WP06	: Sammlung uigurischer Kontrakte I
YangNiu	: Shazhou Huihu Jiqi Wenxian
Ye	: Yenisey Yazıtları
Zieme 1996	: Altun Yaruq Sudur / Suvarṇaprabhāsa-sūtra

Kaynakça

- Aalto, P., Ramstedt, G. T., Granö J.G. (1958). *Materialen zu den Alttürkischen Inschriften der Mongolei*, Helsinki: Suomalais- Ugrilainen Seura.
- Akar, Ali (2020). Tonyukuk Yazıtının Dili Üzerine, *Tonyukuk Kitabı*, İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayınları, s. 41-51.
- Aksan, Doğan (1983). Köktürkçenin Söz Varlığı Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1980-1981, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, Doğan (1987). *Anlambilim ve Türk Anlambilimi*, Ankara: AÜ DTCF Yayınları.
- Aksan, Doğan (1989). “Kavram Alanı-Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* [1971], Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, Doğan (2014). *En Eski Türkçenin İzlerinde*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Alyılmaz, Cengiz (2007). *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde*, Ankara: KaraM Yayıncılık.
- Arat, Reşit Rahmeti (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren*. Verlag der Akademier der Wissenschaften, Berlin.
- Arat, Reşit Rahmeti (1932). *Zur Heilkunde der Uiguren II*. Verlag der Akademier der Wissenschaften, Berlin.
- Ayazlı, Özlem (2012). *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap* (Karşılaştırmalı Metin Yayını), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Özlem (2016). *Din Dışı Eski Uygurca Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, Erhan (2011). “Yenisey Yazıtlarında Geçen Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, Erhan (2016). *Eski Türk Yer Adları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, Erhan (2019). “Uygur Yazıtlarının Eski Türkçenin Söz Varlığına Katkıları”, *Türkiye İle Moğolistan Arasında Diplomatik İlişkilerin Tesisinin 50. Yılına Armağan Türk Moğol Dil Tarih Kültür Araştırmaları*, İstanbul, Muis-İkçü Türkoloji Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, S. 57-81.
- Aydın, Erhan (2019). *Türklerin Bilge Atası Tonyukuk*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- Bang, W., Arat, R.R. (1987). “Lieder aus Alt-Turfan”, *Makaleler*, Cilt I: 721-733, Yay. Osman Fikri Sertkaya, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Bang, Willi -Gabain, Annemarie von (1931). *Türkische Turfan-Texte V*, Berlin.
- Barutçu Özönder, Fatma Sema (1998). *Abidarim Kunlig Koşavarti Şastirtaki Çinkirtü Yörüglerning Kingürüsü'nden Üç İtigsizler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, Ahmet (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Clark, V. Larry (1975). "Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)". Bloomington: *Dissertation of Indiana University*.
- Clauson, Sir Gerard (1971). "A Late Uyğur Family Archive". C.E Boswort: İnan and İslam, In the Memory of the Late Vladimir Minorsky. Edinburg: 167-196.
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of the Pre- thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Coul Moriyasu, Takao (2019). Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road. Berliner Turfantexte XLVI, Berlin: Brandenburgische Akademie Der Wissenschaften. Akademienvorhaben Turfanforschung.
- Çağatay, Saadet (1945). *Altun Yaruk'tan İki Parça*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları No 46, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Çetin, Engin (2020). *Altun Yaruk VII. Kitap*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, Engin (2020). *Altun Yaruk VIII. Kitap*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Devrez, Ceyda Özcan (2020). *Eski Uygurca Kuansı İm Pusar İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Elmalı, Murat (2016). *Daşakarmapathāvadānamālā* (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin - Tıpkıbasım), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2004). *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2003). *Orhun Abideleri*, 30. bs., İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Gabain, Annemarie von (1938). *Briefe der uigurischen Hüen-tsang-Biographie, Sitzungsberrichte der preußischen*, Berlin: Akademie der Wissenschaften, Phil.-Hist. Klasse.
- Gabain, Annemarie von (2007). *Eski Türkçenin Grameri*, Türkçe Çeviri: Mehmet Akalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gabain, Annemarie von (1954). *Türkische Turfan-Texte VIII*, Texte in Brahmischrift, Berlin.
- Gabain, Annemarie von - Werner Winter (1958). *Türkische Turfan-Texte IX*. Ein Hymnus an den Vater Mani Auf "Tocharisch" B mit alttürkischer Übersetzung, Berlin.
- Geng, Shimin (1978). "Huihu Wen Moni Jiao Siyuan Wenshu Chushi (Uygurca Mani Dini Tapınak Belgesi Üzerinde İlk Araştırmalar)". *Kaogu Xuebao*. s.4: 497- 516.
- Giraud, René (1960). L'Empire des Turcs Celestes, Les Regnes d'Elterich, Qapgha (680 - 734), Paris: Librairie d'amerique et d'orient adrien. [(1999). *Gök-Türk İmparatorluğu / İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları* (680-734), (Çev. İsmail Mangaltepe), İstanbul: Ötüken Yayınevi].
- Giraud, René (1961). *L'Inscription de Bain Tsokto*, Paris: Adrien-Maisonneuve; Jean Maisonneuve Edition.
- Gulcalı, Zemiire (2021). *Altun Yaruk Sudur X. Kitap*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, A-N, O-Z, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, J. Russell (2011b). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması, İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, Türkçe Çeviri: Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hamilton, James (1986). *Manuscripts ouigours du IX-X siecle de Touen-Houang*, T. 1-2. Paris.
- Hazai, George -Peter Zieme (1971). *Fragmente der uigurischen Version des "Jin'gangjing mit den Meister Fu, (Berliner Turfantexte I)*, Berlin: Akademie-Verlag.
- Karaayak, Tümer (2021). *Eski Uygurca Abitaki Metinlerinin Sözcük Varlığı*, (Giriş - Metin - Aktarma - Açıklamalar – Dizin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kartallıoğlu, Yavuz (2001). Tonyukuk Yazıtının Kelime Dünyası, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 106-116.
- Kaya, Ceval (2021). *Uygurca Altun Yaruk*, (Suvarnaprabhasottama-sutra), (Giriş-Metin-Dizin), (Gözden geçirilmiş ikinci baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keskin, Berker (2020). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Kılıç Cengiz, Ayşe (2021). *Eski Uygur Dönemine Ait Tantrikpbir Metin: Sitātapatrādharanī*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Le Coq, A. von (1936). *Türkçe Mani El Yazıları (Manichaika)*, C.1, çev. Fuat Kösearif, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Le Coq, Albert von (1911). *Chuastanift, ein Sündenbekenntnis de manichäischen Auditoros, Gelfunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan)*, Berlin.
- Le Coq, Albert von (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, Berlin.
- Le Coq, Albert von (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II*, Berlin.
- Le Coq, Albert von (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*, Berlin.
- Le Coq, Albert von (1941). *Huastuanift* (Türkçe çeviri: S. Himran), Ankara: Ulusal Matbaa.
- Li, Jingwei (1994). *Tulufan Huihu Wen Shehui Jingji Wenshu Yanjiu* (Turfan Uygurlarının Sosyal ve İktisadi Vesikaları Üzerine Araştırma), Ürümqi: Xingjiang Renmin Chuban She.
- Li, Yong-Song (2004). *Türk Dillerinde Son Takılar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mayer, A. (1992). *Xuanzangs Leben und Werk*. Teil 1. Xuanzang, Wiesbaden: Übersetzer und Heiliger.
- Mert, Abdullah (2014). *Eski Uygur Türkçesiyle Çaştanı Bey Masalı* (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım), Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Müller, Friedrich Wilhelm Karl (1908). *Uigurica I*, 1. Die Anbetung der Magier en chrstliches Bruchstick, 2. Die Reste des buddhistischen 'Goldglanz-Sūtra', Ein vorläufiger Bericht, Berlin: AKPAW.
- Müller, Friedrich Wilhelm Karl (1931). *Uigurica IV*, SPAW, Berlin.

- Müller, Friedrich Wilhelm Karl, Gabain A. Von, (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi*, (çev. S. Himran), İstanbul: Bürhaneddin Erenler Basımevi.
- Müller, Friedrich Wilhelm Karl, Gabain, A. von (1946). *Uygurca Üç Hikâye: Uigurica IV – B, C, D*, İbrahim İstanbul: Horoz Basımevi.
- Müller, Friedrich Wilhelm Karl (1920). *Uigurica III, Uigurische Avadāna-Bruchstücke (I-VIII)*, Berlin: AKPAW.
- Orkun, Hüseyin Namık(1987). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (1994). *Hsüan – Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Ölmez, Mehmet (1998). “Tibet Buddhizmine Ait Eski Uygurca Bahşı Ögdisi”, *Klaus Röhrborn Armağanı*, Freiburg / İstanbul, 261-293.
- Ölmez, Mehmet (2010). “Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtlarında Geçen Yer ve Kişi Adları”, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, 2010, 629-640.
- Ölmez, Mehmet (2021). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Metin-Çeviri-Sözlük*, Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (1991). *Altun Yaruk III. Bölüm (=5.Kitap), Suvarnaprbhāsasūtra*, Ankara: Odak Ofset.
- Özbay, Betül (2014). *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özcan, Ceyda (2020). *Eski Uygurca Kuanşi İm Pusu İncelemesi*, Metin- Çeviri-Açıklamalar- Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Radloff, Wilhelm (1899). *Die Alttürkischen Inschriften der Mongolei*, Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademi der Wissenschaften.
- Radloff, Wilhelm (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler, Materialien*, Leningard: Nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzungen von S. Malov herausgegeben.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.
- Röhrborn, Klaus (1971). *Eine uigurische Totenmesse (Berliner Turfantexte II)*, Berlin: Akademie-Verlag.
- Sayit, Muhemmetrehim – Yusup, İrapil (2000). *Kadimki Uygur Yezikidiki Vesikalar*, Ürümçi: Xinjiang Halk Neşriyatı.
- Seren, Burcu (2019). *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Özel Adlar*, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Bolu.
- Sertkaya, Osman Fikri (1995), *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sertkaya, Osman Fikri (2004). “Göktürk Yazıtlarında Hintçe Unsurlar”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Shōgaito, Mashahiro (1987). ウイグル文献に導入された漢語に関する研究. Tokyo: Osaka University Knowledge Archine.
- Şahin, Can Cüneyt (2019). *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Şahin, İbrahim (2018b). *Adbilim*, (4. bsk.), Ankara: Pegem Yayınları.
- Şemen, Serkan (2016). *Yenisey Yazıtları* (Transliterasyon, Transkripsiyon, Çeviri, Açıklama, Metin ve Dizin), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şen, Oya (2010). *Göktürk Yazıtlarının Kelime Varlığı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Şirin, Hatice (2016). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Şinasi (1976). *Uygurca Metinler II, Maytrisimit Burkancuların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İbtidâî Bir Dram (Burkancılığın Vaibhâşika tarikatine âit bir eserin Uygurcası)*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, Şinasi (1993). *Uygurca Metinler I, Kuanşi İm Puser (Ses İşiten İlâh)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Talat (1994). *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara: Simurg Yayınları.
- Tekin, Talat (2017b). *Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, Semih (1975). “Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi X. Bölüm”. *Yayımlanmamış Doçentlik Tezi*, Ankara Üniversitesi, DTCF.
- Thomsen, V. (1896). *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées* Helsingfors. [(2020b). *Orhun Yazıtları Araştırmaları*, Çev. Vedat Köken, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları].
- Tokyürek, Hacer (2013). “Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi (Journal of Turkology Research) TÜBAR-XXXIII*, 221-281.
- Tokyürek, Hacer (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. Tegzinç* (Karşılaştırmalı Metin Yayını), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tokyürek, Hacer (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm Terimleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuğuşeva, L. Yu (2013). *Uygurskie Delovie Dokumentı, X-XIVVV*, Moskova: İz Vostoçnogo Turkestana.
- Turan, Fikret (2020). “Türkçede Cariyelik ve Kadın Köleliğine Dair Leksikolojik Yapıları: Eski ve Orta Türkçe Metinlerindeki Veriler”, *Tunyukuk Kitabı*, İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayınları, 289-299. s.
- Uçar, Erdem (2013). *Uygurca Altun Yaruk Sudur IX. Tezginç*, İzmir: Dinozor Kitabevi Yayınları.
- Usta, Zerrin (2012). *Eski Uygur Türkçesinin Sözcük Hazinesi*, Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.

Wilkens, Jens (2007). *Das Buch von der Südentilgung, Edition des alttürkisch-buddhistischen Kṣanti Kīlguluk Nom Bitig, Berliner Turfantexte XXV* (1), Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.

Wilkens, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch (Eski Uyğurcanın El Sözlüğü Eski Uyğurca – Almanca – Türkçe)*, Göttingen: Herausgegeben von der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen/ Universitätsverlag Göttingen.

Wuti, Qingwen Jian (1957). *Beş Dilli Mançuçe Sözlük*, Pekin: Milletler Neşriyatı.

Yamada, Nobuo (1993). *Sammlung uigurischer Kontrakte I, II, III, IV, V, VI, 3 vols.* Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka. (Bu eserdeki vasiyet belgeleri).

Yang Fuxue, Niu Ruji (1995). *Shazhou Huihu Jiqi Wenxian (Shazhou Uyğurları ve Onların El Yazma Belgeleri)*. Lanzhou: Gansu Kültür Yayınevi.

Yüncü, Didem (2013). *Buddhist Çevre Eski Uyğur Türkçesi Metinlerinde Asli Söz Varlığı İncelemesi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Zieme Peter (1975). *Manichaisch-Türkische Texte* (Berliner Turfantexte V), Berlin: Akademie-Verlag.

Zieme, Peter (1986). Uygur Yazısıyla Yazılmış Uygur Yazıtlarına Dair Düşünceler, *TDAY-B*, 1982-1983, 229-237.

Zieme, Peter (1986). “Mängi bulzun!-Ein weiteres Neujahrssegen”, *Türk Kültürü Araştırmaları* 24: 131-139.

Zieme, Peter (1996). *Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erte Buch. Edition und Übersetzung der attürkischen Version des Goldlanzsūtra (Suvarnaprabhasootomasūtra)*, Turnhout (Berliner Turfan-Texte).

Zieme, Peter (2000). *Vimalakīrtinirdeśasūtra, (Berliner Turfan-Texte XX), Brandenburgische, Ein Vimalakīrti-Bildfragment aus Turfan*, Belgium: Akademie Der Wissenschaften Akademienvorhaben Turfanforschung, Brepols.

Zieme, Peter (2005). *Magische Texte des Uigurischen Buddhismus*, Berlin: Berlin Brandenburgische Akademie Der Wissenschaften Akademienvorhaben Turfanforschung.

Zieme, Peter (2005). *Magische Texte des Uigurischen Buddhismus*, Berlin Brandenburgische Akademie Der Wissenschaften Akademienvorhaben Turfanforschung. Berlin, 2005.

Zieme, Peter (1975). “Ein uigurischer Erntesegegen”, *AoF* III.: 109- 143.